

УДК 341.225.5

Арсен Кулієв,*канд. юрид. наук, доцент кафедри морського права
Одеського національного морського університету***Вікторія Кульбаба,***студентка магістратури**Навчально-наукового морського гуманітарного інституту
Одеського національного морського університету*

ПРАВОВИЙ ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПОНЯТТЯ «ЮРИСДИКЦІЯ» В МІЖНАРОДНОМУ МОРСЬКОМУ ПРАВІ

У роботі аналізується зміст та сутність поняття «юрисдикція», з правової точки зору здійснюється розмежування термінів «юрисдикція», «суверенітет» та «компетенція», робиться спроба виявити наявні тенденції у сучасному праворозумінні досліджуваних питань у доктрині міжнародного морського права.

Ключові слова: юрисдикція, міжнародне право, мореплавство, суверенітет, компетенція.

Постановка проблеми. Правовідносини, що існують у Світовому океані, безпосередньо стосуються морського права, тісно пов'язаного з іншими галузями права, та зазвичай включають до свого складу інші норми, в тому числі міжнародного публічного та міжнародного приватного права. Правовий режим морських просторів був предметом запеклих спорів у морській політиці держав, що мають флоти, і являв приклад конфронтації правових концепцій, особливо у добу Середньовіччя. Остаточне вирішення питання про морські простори знайшло своє підтвердження лише у ХХ ст. у Конвенції ООН з морського права 1982 р., де досить чітко визначені правове положення та межі морських просторів, що експлуатуються морськими суднами, а також затверджена свобода судноплавства у відкритому морі та встановлена юрисдикція держав над певними морськими територіями [1, с. 16].

Посилення взаємозалежності держав у сучасному світі, що являє собою одну з найбільш помітних рис процесу глобалізації, ускладнення міждержавних зв'язків і взагалі міжнародних відносин вимагають подальшого дослідження, а подекуди переосмислення міжнародно-правових понять та інститутів, які стали звичними. До таких понять належить і юрисдикція держав. Воно широко відоме, загальнозживане і, здавалося б, абсолютно конкретне. На практиці ним часто оперують, не замислюючись над його точним значенням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання юрисдикції досліджувало велике коло науковців, се-

ред яких Т. В. Аверочкіна, О. А. Жаркова, А. Р. Каюмова, Б. М. Клименко, А. Л. Колодкін, Ю. С. Ромашев, Т. І. Співакова, Д. В. Фетіщев, К. Хакапаа, В. Ф. Царев, О. С. Черниченко, С. В. Черниченко та ін., але, на жаль, правовому змісту та особливостям поняття «юрисдикція» по відношенню до реалій морської галузі увага приділялася недостатньо.

Мета даного дослідження – з'ясувати, що собою являє поняття «юрисдикція», її обсяг, межі, а також сучасні тенденції, визначені міжнародним правом.

Виклад основного матеріалу. Термін «юрисдикція» з латинської мови (*jurisdictio*) перекладається як судочинство, але традиційно цією мовою вказаному поняттю відповідає, скоріше, слово «*justitio*», а також тлумачення слів «*jus*», «*disere*», що означає розв'язання конфліктів або застосування органами влади встановлених правил.

У внутрішньодержавній сфері термін «юрисдикція», як правило, сприймається в контексті діяльності судових органів, визначаючи їх повноваження із розгляду (включаючи й ухвалення рішень) тієї чи іншої категорії справ. Крім того, юрисдикцію держави визначають і як здатність держав видавати приписи або виконувати норми права, і як право держави нав'язувати свою владу, і як компетенцію держави впливати на поведінку інших суб'єктів, і як правову владу [2, с. 14].

Водночас у міждержавних відносинах поняття «юрисдикція держави» використовується головним чином як прояв державного суверенітету. Тому є всі підстави

розглядати його насамперед як міжнародно-правове явище.

Міжнародне співробітництво в регулюванні питань юрисдикції бере свої витoki у стародавній історії, і спочатку воно було пов'язане з необхідністю захисту права власності (угоди про повернення рабів-утікачів) та боротьби із вкрай обмеженим колом злочинів (перш за все, з політичними злочинами, злочинами проти інтересів скарбниці, а також з еміграцією, яку вважали злочинною). Нерозвиненість міждержавних зв'язків виключала будь-яку необхідність у розширенні або поглибленні такого співробітництва.

Поряд із зародженням цивільного права у країнах Західної Європи у XI-XII століттях почали виникати питання колізійного права. Їх вирішення лягло в основу розвитку практики та теорії міжнародного приватного права. Це зрештою пробудило до життя міжнародне публічно-правове співробітництво. Однак перші міждержавні угоди з'явилися в цій галузі тільки в середині XIX ст. Потім таке співробітництво стало надзвичайно широким і динамічним.

На межі XIX-XX століть виникли нові галузі міжнародного співробітництва з питань юрисдикції й активно розширювалися наявні. Протягом усього XX ст. таке співробітництво було однією з галузей міжнародного публічного права [3, с. 212-213].

Як не парадоксально, в сучасному міжнародному праві немає визначення поняття юрисдикції: положення універсальних конвенцій і локальних договорів не містять детальної інформації, яка стосується вживання термінів. Більшість міжнародно-правових актів так чи інакше зачіпають юрисдикційні аспекти, термін "юрисдикція" позбавлений конкретного змісту і розглядається як будь-які заходи або заходи, які державам-учасникам необхідно вжити і здійснити щодо того чи іншого об'єкта для досягнення кінцевої мети договору. Однозначне визначення юрисдикції відсутнє і на доктринальному рівні.

Ті визначення, які дають закордонні та вітчизняні вчені, дуже різняться між собою, наприклад: «юрисдикція як державно-владна діяльність полягає в застосуванні закону до юридичних конфліктів і прийнятті за ними правових актів» [4]; або «термін «юрисдикція» зазвичай застосовується для позначення компетенції судових органів з розгляду цивільних, кримінальних та інших справ» [5]; або «юрисдикція держав – одна з найбільш спірних областей міжнародного права, що зачіпає можливість застосування внутрішнього права держави до подій і індивідів, які перебувають за межами його території, до обставин, які зачіпають інтереси інших держав» [6].

Фінський вчений і дипломат К. Хакапаа розглядає юрисдикцію як компетенцію держави на підставі міжнародного права впливати на поведінку інших суб'єктів (приватних осіб або публічних органів) так само, як і на статус їхнього майна, за допомогою видання розпоряджень, ухвалення судових рішень або забезпечення виконання приписів адміністративним шляхом. Таке визначення юрисдикції охоплює будь-яку дію (в тому числі і бездіяльність), що є за своєю природою цивільною, адміністративною або кримінальною [7, с. 145]. Л. Н. Галенська під терміном «юрисдикція» розуміє не тільки правозастосовчу діяльність держави, а й дію нормативного права в просторі і по колу осіб, включаючи і всі способи реалізації права [8, с. 35-38]. На думку А. І. Зябікіна, юрисдикція в міжнародному праві означає межі повноважень держави та її органів з видання законів (нормативних актів), забезпечення дотримання та застосування цих актів у сфері, зазначеній міжнародними договорами. Держава в цьому світлі «визначає коло державних органів, наділених повноваженнями забезпечити виконання зазначених актів» [9, с. 121].

О. С. Черниченко визначає юрисдикцію держави як можливість, якою володіє держава, з урахуванням її міжнародно-правових зобов'язань, забезпечувати реалізацію свого права шляхом загрози застосування або застосування правового примусу [2, с. 10-11].

С. В. Черниченко під юрисдикцією розуміє можливість державного примусу, що виражена у правовій оболонці. Нею можна вважати можливість і допустимість держави очікувати і вимагати здійснення своїх правових велінь (приписів і заборон) і забезпечувати їх здійснення [10, с. 114].

Г. Оксман вважає, що «під юрисдикцією держави в найширшому її розумінні розуміється законне право цієї держави діяти, а значить, і його право вирішувати, чи діяти, а якщо діяти, то як» [11, с. 55]. Малколм Шоу пише, що «юрисдикція означає правомочність держави впливати на майно людей і людські обставини і відображає базові принципи державного суверенітету, рівності держав і невтручання у внутрішні справи» [12, с. 452].

Зіткнення юрисдикцій держав як проявів їхнього суверенітету породжує багато проблем у розумінні сутності даних понять і їх взаємовідносин у практичному плані [2, с. 3].

Досить часто в міжнародно-правових актах юрисдикція розглядається з точки зору поширення суверенної влади держав-учасників на будь-які об'єкти або певні ділянки території, тобто як прояв територіального верховенства.

У вітчизняній доктрині міжнародного права на відмінності у змісті і розбіжність понять «юрисдикція» і «суверенітет» вказували Б. М. Клименко, А. Л. Колодкін, В. Ф. Царьов, Т. І. Співакова, О. А. Жаркова та ін. Ними, зокрема, зазначалося, що поняття територіального верховенства не рівнозначне поняттю юрисдикції, а вже тим більше поняття юрисдикції не рівнозначне поняттю суверенітету, складовою частиною якого є територіальне верховенство.

У західній доктрині на це звертали увагу Я. Броунлі, Х. Лаутерпахт, К. Хакапаа, Г. Шварценбергер і ін. Англійський юрист Я. Броунлі, наприклад, підкреслює складність і різноманіття прав, обов'язків, компетенцій, привілеїв та імунітетів держав, що призводить, на його думку, до змішання таких об'ємних термінів, як «суверенітет» і «юрисдикція».

Водночас існує, вказує він, і може бути визначена певна однаковість у їх вживанні, хоча «суверенітет» є коротким юридичним позначенням правосуб'єктності держави, а «юрисдикція» належить до конкретних аспектів даної правосуб'єктності, особливо до прав, привілеїв і компетенцій. Розглядаючи питання про співвідношення юрисдикції та суверенітету, Я. Броунлі підкреслює, що юрисдикція – це один з аспектів суверенітету, який позначає судову, законодавчу і адміністративну компетенцію.

На його думку, відмінність полягає в такому: «Звичайний комплекс державних прав, типовий випадок правової компетенції, зазвичай позначається як «суверенітет»; конкретні права або будь-яка сукупність прав, кількісно менша, ніж цей комплекс, називається «юрисдикцією». Коротше кажучи, «суверенітет» є коротким юридичним позначенням правосуб'єктності певного роду, а саме статусу держави; «юрисдикція» ж належить до конкретних аспектів такої правосуб'єктності, особливо до прав (або претензій), привілеїв і компетенцій» [13, с. 174-175, 425].

Більшість вітчизняних і зарубіжних авторів розглядають юрисдикцію як прояв суверенітету. Так, Л. А. Лунц і Н. І. Маришева визначають юрисдикцію в міжнародному публічному праві як сферу суверенної влади держави у законодавстві, суді, управлінні [14, с. 58].

Б. М. Клименко і Ю. Т. Барсегов, так само як і С. В. Молодцов [15], не тільки відзначають відмінність самих понять «суверенітет» і «юрисдикція», але і вказують на розбіжність їхніх просторових сфер дії. Причому якщо в межах державної території юрисдикція є аспектом суверенітету, то за межами територі-

ального суверенітету держави вона за своєю природою має самостійне значення (зональна юрисдикція). Хоча принципова сукупність правомочностей (юрисдикція) держави залишається єдиною (законодавчі, судові та адміністративні), але обсяг їх і правова природа різні: або вони засновані на суверенітеті держави, або встановлені (визнані) нормами міжнародного права.

Т. І. Співакова вважає, що «поняття «національна юрисдикція» набагато вужче, ніж поняття «повний суверенітет», і включає в себе обмежене коло суверенних прав із точним зазначенням, в яких цілях поширюється юрисдикція даної держави на ту чи іншу зону або простір» [16, с. 283]. У цьому разі, на нашу думку, відбувається підміна понять. Термін «національна юрисдикція» було би правильніше порівнювати з терміном «територіальна юрисдикція», а не з терміном «повний суверенітет».

Децю відокремлено в цих одноставних висловлюваннях розміщується позиція М. І. Лазарева, який рішуче виступає проти застосування терміна «національна юрисдикція», оскільки поєднання слова «національна» зі словом «юрисдикція», на його думку, вказує на всеосяжний характер юрисдикції і містить прихований натяк на суверенітет. Він пропонує вживати термін «юрисдикція прибережної держави» із зазначенням тієї сфери, в якій вона здійснюється, наприклад, у сфері боротьби із забрудненням морського середовища і т. д. Термін «національна юрисдикція», вважає він, зручний тільки для відмежування юрисдикційних прав окремих держав від прав у Світовому океані міжнародного співтовариства. При цьому відомі свободи відкритого моря, у тому числі свободу судноплавства, М. І. Лазарев цілком обґрунтовано вважає за краще іменувати суверенними правами [17, с. 221-222].

У зв'язку з уведенням у науковий обіг терміна «суверенні права» слід нагадати, що стосовно прав прибережної держави на морські ресурси зони національної юрисдикції за межами територіальних вод він був запозичений із Конвенції про континентальний шельф 1958 року. Відхиливши терміни «суверенітет», «юрисдикція» і «виняткові права», які не відповідають суті встановлених відносин, I Конференція ООН з морського права віддала перевагу терміну «суверенні права», підкреслюючи цим спеціалізований і функціональний характер права держави на ресурси шельфу.

Необхідність запровадження терміна «суверенні права» полягала в тому, щоб знайти альтернативу суверенітету в зоні функціональної ресурсної юрисдикції. Термін

вказував також на те, що створювані право-відносини за своїм характером не речові, а публічно-правові. Не позбавлена значення й інша мета: показати, що йдеться саме про такі права, які притаманні суверенній державі.

Слід зазначити, що можливості держав щодо здійснення своєї юрисдикції мають обмеження. Вони визначаються межами поширення свого суверенітету, суверенітету іноземних держав і міжнародним правом. С. В. Черниченко стверджує, що різниця між встановленням, а також здійсненням юрисдикції в межах території держави і поза нею полягає в ступені її обмеження, яка визначається міжнародним правом. Насправді міжнародне право або обмежує юрисдикцію держав, або передбачає в певних випадках екстраординарне її розширення [18].

Існує думка, що суверенітет держав на міжнародній арені виражається насамперед у тому, як вони діють або можуть діяти по відношенню одна до одної у публічно-правовій сфері, як далеко поширюється їхня влада за межами їх територій. Саме в цьому полягає суть юрисдикції держав, яку розуміють як можливість держави розглядати та вирішувати питання відповідно до її компетенції [19, с. 128].

Однак, вказане розширювальне тлумачення, по суті, ставить знак рівності між правовою природою юрисдикції та правовою природою компетенції, з чим важко погодитися. На думку С. В. Черниченко, незважаючи на часте вживання терміна як синоніму компетенції, такий підхід «не розкриває всіх меж цього явища» [18, с. 112].

Термін «компетенція» (від латинського *competere* або *competent* – досягаю, відповідаю, підхожу) розуміється як «коло повноважень, наданих законом, статутом або іншим актом конкретному органу або посадовій особі» [20], або «сукупність юридично встановлених повноважень, прав і обов'язків конкретного державного органу або посадової особи, що визначають його місце в системі державних органів» [21]. Ю. А. Тихомиров до елементів компетенції відносить нормативно встановлені цілі, предмети відання як юридично визначені сфери і обсяги впливу; владні повноваження як гарантовану міру прийняття рішень [22, с. 188].

Як правило, вживання терміну пов'язане з наділенням владними повноваженнями державних органів, проте термін «компетенція» вживається не тільки у внутрішньодержавному значенні, і, якщо перенести дане поняття в міжнародно-правову площину, можна зробити висновок, що компетенція – це сукупність або комплекс прав і обов'язків, якими юридично наділений конкретний

суб'єкт внутрішньодержавного або міжнародного права.

Якщо реалізація внутрішніх функцій держави в рамках його компетенції, як правило, пов'язана зі встановленням і здійсненням юрисдикції, то стосовно зовнішніх функцій держави у сфері міжнародних відносин термін «юрисдикція» зовсім не завжди буде прийнятним. Тому зміст компетенції ширший, ніж зміст юрисдикції. Компетенція – це сфера відання суб'єкта, комплекс його прав і повноважень, тоді як юрисдикція являє собою реалізацію тільки правової компетенції держави.

Висновки.

Отже, історично юрисдикція мала й має донині кілька визначень, які, однак, є не стільки суперечливими, скільки взаємодоповнювальними. Ні в доктрині, ні, тим більше, в нормативних міжнародно-правових актах немає визначення юрисдикції держав, яке могло би вважатися загально-визнаним.

Натепер необхідно, як ніколи раніше, встановити з достатнім ступенем точності, що являє собою юрисдикція держави, її обсяг і межі, які визначаються міжнародним правом.

Існує велика кількість звичайних і договірних міжнародно-правових норм, які з більшою або меншою чіткістю проводять вказані межі. Важливо виявити серед цього конгломерату норм загальні орієнтири і тенденції, що відображають специфіку сучасних міждержавних відносин.

Слід підкреслити, що особливості сучасних міждержавних відносин повинні розглядатися не як деструктивний чинник, що спричинив докорінні зміни основ міжнародного права, його найважливіших інститутів і понятійного апарату, а як конструктивний, що впливає на збагачення і того, й іншого. Лише такий підхід дасть можливість побачити в правильному світлі те, в якому напрямі розвивається міжнародне право. Саме такого підходу слід дотримуватися і в аналізі поняття юрисдикції держав і її ролі в міждержавних відносинах в наші дні.

Список використаних джерел:

1. Кузнецов С. О., Аверочкіна Т. В. Морське право: підручник. Одеса: Фенікс, 2011. 382 с.
2. Черниченко О. С. Международно правовые аспекты юрисдикции государства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2003. С. 14.
3. Буromенський М. В. Міжнародне публічне право: навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2006. 336 с.
4. Prisacaru V. Jurisdictiile special in Republica Socialistă România // Bucuresti, 1974. P. 22.

5. Клименко Б. М. Основные проблемы государственной территории в международном праве: автореф. дис. ... д. ю.н. М., 1970. С. 8.
6. Schachter O. International Law in Theory and Practice / Martinus Nijhoff Publishers. Dordrecht; Boston; London, 1997. P. 250.
7. Хакапаа К. Загрязнение морской среды и международное право / пер. с англ. В.А. Киселева. М: Прогресс, 1986. С. 145.
8. Галенская Л.Н. Правовые проблемы сотрудничества государств в борьбе с преступностью. Л.: Изд во ЛГУ, 1978. С. 35-38.
9. Зябкий А.И. Несанкционированное вещание из открытого моря и международно правовые средства его пресечения: дис. ... канд.юрид. наук. Л.: ЛГУ, 1985. С. 121.
10. Черниченко С. В. Теория международного права. М., 1999. С. 114.
11. Oxman H. B. Jurisdiction of States // Encyclopedia of Public International Law. V. 1. Elsevier Sciences Publishers. Amsterdam, 1992. P. 55.
12. Shaw M. International Law. 4th ed., Cambridge University Press, 2003. P. 452.
13. Броунли Я. Международное право. Книга первая, М., 1977. С. 174-175, 425.
14. Лунц Л.А., Марышева Н.И. Курс международного частного права. Международный гражданский процесс. М., 1976. С. 58.
15. Клименко Б.М., Порк А.А. Территория и граница СССР. М., 1985. С. 25; Барсегов Ю.Г. Юрисдикция прибрежного государства. Словарь международного морского права. М., 1985. С. 250.; Молодцов С.В. Правовой режим морских вод. М., 1982. С. 28.
16. Спивакова Т.И. К вопросу о понятии «национальной юрисдикции» в международном морском праве. Проблемы государства и права на современном этапе. Вып. II. М., 1982. С. 283.
17. Лазарев М.И. Теоретические вопросы современного международного морского права. М., 1983. С. 221-222.
18. Черниченко С. В. Теория международного права. С. 112.
19. Терентьева Л.В. Соотношение понятий «юрисдикция» и «суверенитет». Вестник Университета имени О.Е. Кутафина. 2016. № 12. С. 126-133.
20. Новая иллюстрированная энциклопедия. Кн. 9. М., 2000. С. 79.
21. Румянцев О. Г., Додонов В. Н. Юридический энциклопедический словарь. М., 1996. С. 137.
22. Тихомиров Ю. А. Административное право и процесс. М., 2005. С. 188.
23. Кривак В.В. Поняття юрисдикції держави в територіальних водах. Митна справа. 2010. № 1. С. 80-84.

В работе анализируется содержание и сущность понятия «юрисдикция», с правовой точки зрения осуществляется разграничение терминов «юрисдикция», «суверенитет» и «компетенция», делается попытка выявить существующие тенденции в современном правовопонимании исследуемых вопросов в доктрине международного морского права.

Ключевые слова: юрисдикция, международное право, мореходство, суверенитет, компетенция.

The paper analyzes the content and essence of the concept of "jurisdiction", from a legal point of view, differentiates the terms "jurisdiction", "sovereignty" and "competence", attempts to identify existing trends in modern legal understanding of the issues under study in the doctrine of international maritime law.

Key words: jurisdiction, international law, navigation, sovereignty, competence.